

Prethodno priopćenje UDK 1:159.964.2(045)

doi: [10.21464/fi39105](https://doi.org/10.21464/fi39105)

Primljeno: 6. 3. 2019.

Štefanija Kožić

Globočec 93, HR-49246 Marija Bistrica
stefanija.kozic1@gmail.com

Psihoanaliza: volja za promjenom

Sažetak

U radu se ispituje i razmatra psihoanaliza u kontekstu njemačkog idealizma i znanosti te pozicije slobodne volje i determinizma. Govori se o daljnjim konzekvencama psihoanalize u odnosu na determinizam koji je njen sastavni dio i o njenom položaju u odnosu na filozofiju. Također, propituju se načini i mogućnosti promjene subjekta, odnosno postavke o tome kako se subjekt, prema psihoanalizi, ne želi promijeniti, već održati stanje prethodne ugone. Cilj je terapije usmjeravanje subjekta na njegovo nesvjesno, čime se dolazi do auto-refleksije. Znanje koje subjekt dobiva refleksijom uvijek je u fazi rekonstruiranja te se nikad ne može privesti kraju i dovesti do apsolutnog znanja. Znanje i cjelokupna osobnost u konstantnoj su mijeni koja se odvija unutar subjekta, ali dijalektički – u odnosu na vanjski svijet. Iz pozicije klasičnog njemačkog idealizma razmatra se moment volje kao moguće početne točke slobode u promjeni subjekta, a koju psihoanaliza ne uzima u obzir.

Ključne riječi

znanje, volja, terapija, nesvjesno, determinizam, Jacques Lacan, Sigmund Freud, Johann Gottlieb Fichte, Georg Wilhelm Friedrich Hegel

Psihoanalitička terapija

Klasična psihologija pretpostavlja da se subjekt želi promijeniti, no Lacanov je pristup upravo obrnut. Temelj psihoanalize jest teza da se subjekt ne želi promijeniti zato što je početna premisa ta da subjekt uživa u svojim simptomima/smetnjama zbog toga što mu oni pružaju zamjensko zadovoljenje. Subjekt je investiran u održanje postojećeg stanja, on/ona u to ulaže napor. Ti simptomi pružaju jednu posrednu vrstu zadovoljenja, štoviše, sama je bit simptoma u tome da pružaju zadovoljstvo. Oni nisu jedino i isključivo zadovoljstvo jer onda ne bi bili simptomi, već daju takav osjećaj kojeg Lacan naziva *jouissance*, što bi u opisnom prijevodu s francuskog značilo: *ugoda u boli*. Većina pacijenata uopće ne priznaje postojanje takve ugone, no vanjski promatrač, tj. analitičar može ju uočiti. U konačnici, problem se javlja zbog toga što subjekt može uživati isključivo kroz svoje simptome. Zbog toga, subjekt dolazi na terapiju tek kada simptomi više ne pružaju zadovoljenje, dakle, u krizi ugone – to je razlog zbog kojeg subjekt pretpostavlja kako bi bilo najbolje kad bi psihoanalitičar njega/nju izliječio na način da ponovno uspostavi tu ugodu, odnosno, subjekt traži vraćanje na prijašnje stanje, stanje ugone u boli – *jouissance*. Žudnja je psihoanalitičara, a ne subjekta da se terapija nastavi, stoga je analitičareva dužnost da izrazi želju za nastavkom da subjekt ne bi prekinuo terapiju. Prema Lacanu, polazište svake analize jest žudnja, a ona je usko vezana uz *jouissance* kao centralna točka psihoanalitičke terapije. Žudnja je uvijek žudnja za žudnjom, tj. da nas netko žudi. Ona se manifestira kao

žudnja za nekim objektom, no taj objekt sâm nije predmetom žudnje, nego je potaknuo tu žudnju. Lacan govori da ljudska žudnja, strogo govoreći, nema objekta, no njezin je uzrok *objekt a* i različit je kod svakog pojedinca. Žudnja dolazi iz nedostatka jer onaj tko ima sve ni za čim ne žudi. Najjednostavnije rečeno – za nečim se žudi i u trenutku kada to nešto za čim se žudi – ima, za tim se više ne može žudjeti.

»... glavna osobina subjekta u lancu označitelja je nedostatak, nedostatak bića, nedostatak znanja, nedostatak jouissance, nedostatak objekta žudnje. Subjekt traži analitičara za ono što mu/joj nedostaje – nešto što bi moglo zaustaviti njegov ili njezin nedostatak, njegovu ili njezinu želju da bude, njegovu ili njezinu želju za znanjem ili bivstvovanjem. Koja je uloga psihoanalitičara? Jednom riječju, to je utjelovljenje onoga što subjektu nedostaje. Subjektu nedostaje znanje i objekt.«¹

Žudnja traži svoju vlastitu reprodukciju iz sebe same i zbog toga, kad se žudnja ostvari, odnosno kada dođe do ostvarenja nekog cilja, dolazi do auto-destrukcije jer ostvarena žudnja više ne producira zadovoljstvo. Žudnja se može postaviti i kao patološka, na način da je doslovno neostvariva ili čak da se aktivno izbjegava njeno ostvarenje što uzrokuje još veće poteškoće. Sve su žudnje potekle od Drugih. Od rođenja roditelji zadovoljavaju potrebe svoje djece i njihov su primarni izvor pažnje i ljubavi koju žele zadobiti tako što zadovoljavaju njihove želje i zahtjeve. Da bi subjekt čim više privrženosti zadobio, on internalizira njihove želje koje postaju žudnje. Te se želje prenose jezikom, no temelj je svake ljudske komunikacije, prema Lacanu – upravo nesporazum. Takva je formacija neizbježni aspekt formiranja žudnji.

»U pokušaju da razaznaju svoju žudnju – koju ću odsad zvati žudnja Drugog (žudnja roditeljskog Drugog) – otkrivaju da Drugi žudi za određenim predmetima i uče ih željeti za sebe, modelirajući svoju žudnju po žudnjama Drugog. Ne samo da želimo da se žudnja Drugog usmjeri na nas (želimo biti predmet, uistinu najvažniji predmet, žudnje Drugog); mi također žudimo kao što žudi Drugi – mi preuzimamo žudnje Drugog kao svoje vlastite.«²

Pogrešnim shvaćanjem želja Drugih, njihovo ostvarenje ne donosi zadovoljstvo, jednako tako i ispunjenje tih želja dovodi do disfunkcionalnosti jer one nisu želje samog subjekta. Upravo kada dolazi do spoznaje da su želje pridošle od Drugih, subjekt to shvaća kao uplitanje Drugih ili kao povredu osobnosti. Psihoanalitička terapija usmjerava se na odvrćanje od žudnji Drugih koje izazivaju fiksacije i usmjerenje subjekta k vlastitim željama. Upravo je prekidanje fiksacije cilj psihoterapije. Psihoanalitičar to čini tako da žudnju usmjerava na subjektovo vlastito nesvjesno. Dakako, to se nesvjesno ne može spoznati, no subjekta se može potaknuti da želi spoznati, dakle poticati auto-refleksiju. Utoliko se stvara nova fiksacija, no to ne znači da sam analitičar zauzima mjesto Drugog, nego je to vrsta pročišćene žudnje koja je uvijek pod kontrolom. No problematičnost leži u tome što, prema Lacanu, subjekt dolazi na terapiju s ukorijenjenim stavom o tome da ne želi znati sebe, ne želi znati o izvorima svojih simptoma. Subjekt ima formirano znanje o sebi kojeg analitičar treba dovesti u sumnju. Kada je subjekt na rubu razumijevanja psihoanalitičkih procesa, često se događa odustajanje od terapije. Na analitičaru je da pomogne subjektu nadići taj nagon i prođe kroz mukotrpan proces formuliranja nekog novog znanja o sebi. To znanje o sebi ne podrazumijeva istinitost u epistemološkom smislu, ne podliježe verifikaciji, nego je od važnosti isključivo za subjekta.

Dužnost psihoterapeuta nije ozdraviti subjekta, ili ublažiti simptome, već ga potaknuti na refleksiju. Dakle, psihoanalitičar nije netko tko će dati odgovore ili utvrditi neko znanje, netko tko određuje što je dobro, a što loše, nego onaj koji uporno stavlja naglasak na nesvjesno, a u konačnici i sam subjekt projicira nesvjesno na analitičara. Psihoanalitičar se, prema tome, treba suzdržati od

svakog vrijednosnog suda kako ne bi utjecao na subjekta, odnosno na proces same terapije. Kada terapeut ponudi svoju vlastitu interpretaciju, on iz pozicije autoriteta blokira sve ostale moguće subjektive interpretacije koje dolaze iz njega samoga. Terapeut treba ponuditi mnoge višeznačne interpretacije koje subjektu ostavljaju prostor slobode. Psihoanalitička terapija ne dovodi do eliminacije patološke žudnje, nego je ona metoda koja subjekta navodi do osviještenja i pokušaja samokontrole. Na subjektu je da osvijesti svoje žudnje i pronađe svoje vlastite želje.

Psihoanaliza i znanost

Zadaća je filozofije, psihoanalize i znanosti, kao što već i Aristotel na samom početku *Metafizike* navodi, pitati se: *zašto?*. Sama je filozofija, prema Aristotelu, najbolja znanost zato što se bavi uzrocima jer znanje nije tek samorazumljiva nakupina osjetilnih podataka, dakle ne može biti čisto empirijsko shvaćanje svijeta.³ Pitanje *zašto?* podrazumijeva uzročno-posljedični odnos, podrazumijeva razlog, a ujedno barem i neku vrstu uvjetovanosti, nužnosti. U prirodnim znanostima odnos uzroka i posljedice neupitan je, štoviše matematički se dokazuje, dok se u društvenim i humanističkim znanostima predmet proučavanja (zasad) ne može uspješno kvantificirati te predvidjeti posljedice djelovanja. Za određenje uvjetovanja čovjeka ne mogu se uzeti u obzir isključivo biološki čimbenici, moraju se i oni društveni. Neupitno je da postoje određene razvojne kognitivne i psihološke mogućnosti čovjeka koje se mogu i kvantificirati te se statistički mjeriti između pojedinaca. Od samoga rođenja, kombinacijom određenih urođenih mehanizama i nagona, ljudsko se biće formira i prema obrascima koje dobiva izvana, od oca i majke, dakle, radi se o primarnoj socijalizaciji. Dok je takva koncepcija opće prihvaćena, psihoanaliza uz to podrazumijeva i druge odnose, poput Edipova kompleksa, Lacanovih poredaka, stadija zrcala i dr., te nesvjesnog kao temeljnog počela. Lacan, oslanjajući se na Freudova istraživanja, tvrdi da je ljudsko biće determinirano zakonima koji se nalaze u dubini nesvjesnoga i koji su izvan dohvata neposrednog iskustva, a u tom slučaju psihoanaliza je meta-psihologija koja pokazuje mehanizme i strukture žudnji koje pak nisu određene nužnim ljudskim potrebama. Mehanizmi pretpostavljaju i druge posredne mehanizme koji funkcioniraju po principu niza zakona koji određuju subjekta koji se razvija, a njegov je evolucijski put, zbog svojih unutrašnjih zakonitosti ujedno i definiran.⁴ Usprkos tome, razlikuje se determinizam u formalnim znanostima, nagoni u životinji i definirani razvojni put čovjeka.

»Filozofske kritike strogo mehanicističkih istraživanja pretpostavljaju da je stroj lišen slobode. Bilo bi vrlo lako dokazati da je stroj mnogo slobodniji od životinje. Životinja je zaglavljena mašina. To je stroj s određenim parametrima koji nisu sposobni za varijacije. I zašto? Zato što vanjsko okruženje određuje životinju, i pretvara ga u fiksni oblik. To je onoliko koliko, u usporedbi sa životinjom, jesmo strojevi, to jest nešto raspadnuto, ali posjedujemo veće slobode, u

¹ Richard Feldstein, Bruce Fink, Maire Jannus, *Reading Seminars I and II: Lacan's Return to Freud*, State University of New York Press, Albany 1996., str. 65.

² Bruce Fink, *A Clinical Introduction to Lacanian Psychoanalysis: Theory and Technique*, First Harvard University Press, Massachusetts 1997., str. 54.

³ Usp. Aristotel, *Metafizika*, preveo Tomislav Ladan, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1985., str. 3.

⁴ Usp. Jacques Lacan, *Formations of the Unconscious: The Seminar of Jacques Lacan, Book V*, preveo Russell Grigg, Polity Press, Cambridge 2017., str. 58.

smislu u kojem sloboda znači mnogostrukost mogućih izbora. To je način gledanja koji nikada nije istaknut.«⁵

U nastavku teksta, govoreći o principu užitka, ipak navodi da ljudi mogu učiti, no postoji razlika između sviranja klavira i samog subjekta jer umijeće sviranja »je samo pitanje definiranih segmenata ljudskoga ponašanja, a ne, kao u analizi, čovjekove sudbine«. ⁶ Dakle, mehanički postupci mogu biti naučeni, smatraju se akcencijom, nečim što nije nužno, no postoji i mogućnost za njih. S druge strane, subjekt je određen poviješću svijeta, vlastitom poviješću, ali je određen i njima što implicira da je cilj psihoanalitičke terapije osvješćenje vlastite nužnosti i pronalazak svojih vlastitih želja. Na analitičaru je da reartikulira povijest subjekta i da se ona shvati kao nužnost koja samim shvaćanjem i prihvaćanjem producira novi stav subjekta. Uzevši u obzir to da su Freud i Lacan prvenstveno psihijatri, psihoanaliza se treba smatrati znanošću utoliko što se bavi pojedinačnim dijelom svijeta, tj. ljudskom psihom, a činjenice kojima se psihoanaliza bavi ne mogu se jednostavno reducirati na traume proživljene u djetinjstvu, već se radi o mnogo kompleksnijim strukturama ličnosti. Lacan smatra da se svođenje svijeta znanosti na jedan jedinstveni svijet vodi redukcionizmu znanosti te da se na taj način ne mogu obuhvatiti svi entiteti. Samim time što je predmet proučavanja ljudsko iskustvo, ono je subjektivno i zbog toga postaje neznanstvenim čimbenikom. Strukture kojima se bavi psihoanaliza nalaze se u jeziku, kod Freuda govori se o simbolima, dok Lacan težište izmješta na jezik, s obzirom na to da je on središte psihoanalize kao terapije (terapija se odvija na bazi hermeneutike, analizira se jezik), što ujedno znači da je simptom izražen pomoću jezika i kao jezik. Povezivanje napretka lingvistike i drugih humanističkih znanosti u 20. st. te rekonstrukcija znanosti Lacana uvjerava u pomak psihoanalize spram znanosti, ali ne na pozitivistički način. Pomak u lingvistici trebao bi postati paradigmom da bi se i ostale discipline poput psihoanalize mogle učiniti više znanstvenima.

»I reduciranje svakog jezika na skupinu vrlo malog broja tih fonemskih opozicija, iniciranjem jednako rigorozne formalizacije najviših morfema, stavlja unutar našeg dosega precizno definiran pristup vlastitom polju. Na nama je da iskoristimo te napretke da bismo otkrili njihove učinke u domeni psihoanalize, kao što je etnografija – koja je na liniji paralelnoj s našom – već učinila za sebe, dešifrirajući mitove prema sinkronizaciji mita. Nije li zapanjujuće da Lévi-Strauss, sugerirajući implikacije struktura jezika s onim dijelom društvenih zakona koji reguliraju bračne veze i srodstvo, već osvaja onaj teren na kojem Freud smješta nesvjesno?«⁷

Poimanje jezika kao pasivnog instrumenta mijenja se početkom 20. stoljeća te jezik postaje temeljem društvene prakse, a subjekt je uvijek unutar jezika. Zbog toga terapeut koji vlada tehnikom psihoanalize sam po sebi ne zadovoljava kriterije za terapiju, već se mora »vratiti« Freudu, na početak psihoanalize, na tumačenje snova, a u konačnici to znači da se mora posvetiti jeziku. U skladu s pomakom u lingvistici, Lacan poseže za formalizacijom same psihoanalize u obliku algebarskih simbola koji označavaju pojmove koji se kombiniraju te tako stvaraju strogo definirane konstelacije ličnosti. Dakle, Lacan se ograđuje od pozitivizma i formalnih znanosti, no preuzima neke njihove aspekte. Ujedno, već i za Freudova života, psihoanaliza polako prestaje biti terapijom i sve više postaje teorijom, zbog toga, ali i Lacanova čitanja filozofije, psihoanaliza se nalazi na razmeđu filozofije i znanosti, na razmeđu teorije i prakse.

Apsolutno znanje

Psihoanaliza vuče korijene iz klasičnog njemačkog idealizma, a niz filozofa, pogotovo ljubljanske psihoanalitičke škole, upućuju na važnost Hegelo-

va utjecaja, odnosno na to da su, uz Freuda, Hegel i Marx imali presudan utjecaj na Lacana. Iako se Lacan ne smatra hegelovcem, nego čak njegovom suprotnošću,⁸ Hegelova dijalektika gospodara i roba u *Fenomenologiji duha* apstrahirana je shema Lacanova odnosa subjekta s Drugim. U razvoju samosvijesti ona se suprotstavlja drugim samosvijestima, a obje samosvijesti od druge traže priznanje, što dovodi do sukoba, a u konačnici do podvrgavanja jedne samosvijesti drugoj te se tako uspostavlja odnos gospodara i roba. U fazi ropstva bit samosvijesti eksternalizirana je u gospodaru kojemu se ona opravdava, za koju proizvodi; rad roba za njega je obuzdana žudnja.⁹ Dakle, prijelomna je točka u ostvarenju samosvijesti otuđivanje sebe same u vanjskom predmetu, što je analogno odnosu subjekta i Drugog u psihoanalizi. Takav se proces u psihoanalitičkoj terapiji pokušava osvijestiti dobivanjem novog znanja o sebi s naglaskom na Drugoga, a to znanje za kojim subjekt traga nalazi se na razmeđu sebe i Drugoga jer se Drugi i njegova žudnja pojavljuje kao konstitutivan faktor samosvijesti. Dakle, samosvijest se formira i uspostavlja kao odnos prema Drugom.

»Subjekt neprestano pokušava opravdati svoje znanje pred velikim Drugim, ali pred velikim Drugim kojeg je sam uspostavio ili nesvjesno uveo. Zalog *Fenomenologije duha* jest znanje mjereno standardima koje ono samo predlaže i implicira i koje nikada ne dostiže. Pokušaj da se shvati istina putem znanja – minimalni početni zahtjev za subjekta – uvijek je nedovoljan. Svaka figura znanja doživljava neuspjeh, ali znanje se proizvodi upravo u toj seriji neuspjeha – s tim što to nije znanje koje subjekt može pojmiti.«¹⁰

Subjekt nikada ne može doći do Hegelova apsolutnog duha, nikad ne može imati svo znanje, a onda ni znanje o sebi. Dolazak do znanja uvijek je dijalektički proces, čak i kad bi se moglo steći svo znanje o sebi, u tom trenutku upravo to znanje o sebi drastično bi promijenilo subjekta te bi krenuo novi krug spoznavanja sebe koji završava jedino u beskonačnosti. Znanje o sebi funkcionira na tom principu, ali partikularno jer subjekt se nikad ne može cjelovito zahvatiti kao predmet. Steći svijest o životu znači suprotstaviti mu se, ali ga i istovremeno pronaći u sebi jer svijet je subjektivni odraz zbiljskog svijeta u kojem je praktičan život sveukupnost subjektivnog odraza i samosvijesti.

»Dakle, subjekt *Fenomenologije duha* nije subjekt znanja koje samo sebe zna. Samosvijest odgovara znanju koje joj izmiče; ona sebe ne može spoznati transparentno, dok želja koja je nosi podrija sve različite figure znanja. Ona stalno iznova pokazuje da te figure ne mogu biti opravdane.«¹¹

5

Jacques Lacan, *The seminar of Jacques Lacan, Book II: The ego in Freud's theory and in the technique of psychoanalysis, 1954–1955*, prevela Sylvana Tomaselli, W. W. Norton, New York 1991., str. 31.

6

Ibid., str. 85.

7

Jacques Lacan, *Écrits*, Routledge Classics, London 2001., str. 54.

8

Jacques Lacan, *The Four Fundamental Concepts of Psycho-Analysis*, preveo Jacques-Alain Miller, W. W. Norton, New York 1981., str. 215.

9

Taj proces analogan je s Freudovim pojmom sublimacije. Rob se odriče vlastitog zadovoljstva, ulaže napor u proizvodnje za gospodara u ostvarenju cilja održanja na životu. Također, radi se o beskonačnoj odgodi užitka.

10

Mladen Dolar, »Hegel na narobni strani psihoanalize«, *Razpol: glasilo Freudovskega polja* 41 (2003) 13, str. 227–256, str. 247.

11

Ibid., str. 245.

Svo znanje uvijek je ponovna rekonstrukcija prethodnoga znanja koje se u procesu prisjećanja uvijek promatra iskrivljeno ili se iz pozicije sadašnjosti smatra pogrešnim. Za Freuda je svako iskustvo podložno promjeni; ono nije isto različitim pojedincima koji dijele isto iskustvo, a i prisjećanje je ono koje mijenja percepciju tog iskustva. S obzirom na to, sjećanja su nepouzdana i podložna subjektivnoj promjeni.¹² Znanje je iskrivljeno i nepotpuno zato što je subjekt uvijek podložan promjeni, kako promjeni unutar sebe tako i izvanjskoj promjeni, no i takvo iskrivljeno znanje potiče promjenu. Utoliko je usmjeravanje na nesvjesno, odnosno na auto-refleksiju način na koji psihoanalitička terapija potiče promjenu: izlazak iz stanja fiksacije i ovladavanje samim sobom, pomoću razumijevanja simptoma. Simptom i fiksacija ne mogu biti izbrisani već samo mogu, pomoću razumijevanja samog sebe, biti inkorporirani u osobnost tako da simptom više ne izaziva smetnje. Daljnja konzekvenca bila bi, Hegelovim rječnikom rečeno, postojanje teleološkog značaja simptoma jer on je prema tome upravo i potreban da bi samosvijest mogla napredovati u vlastitom razvitku. Simptom je nužnost koja bi se mogla nazvati trenutnom neprilagođenošću koja pokreće mehanizme samospoznaje. Utoliko psihoanaliza, iz tradicije njemačke filozofije i u kontekstu razvitka empirijskih znanosti s početka 20. st., preuzima mehanicističku i biologističku koncepciju čovjeka. S druge strane, Alexandre Kojève, čija je predavanja pohađao i sam Lacan, tumači Hegela, točnije *Fenomenologiju duha*, kroz perspektivu dijalektike gospodara i roba uz utjecaj Heideggera te marksizma, upućujući na to da su volja i sloboda one koje pokreću svjesnu promjenu.

»Tako će ovo Ja biti svoje vlastito djelo ono će biti (u budućnosti) ono što je postalo negacijom (u sadašnjosti) od onoga što je bilo (u prošlosti) jer je ova negacija izvršena s obzirom na ono što će postati. U samom svom bitku ovo Ja jest namjerno postajanje, hotimičan razvoj, svjesni i voljni napredak. Ono je akt transcendiranja danosti koja mu je dana i koja je ono samo. Ovo Ja je individuum (ljudski), slobodan (prema danom realnom) i historičan (u odnosu na samoga sebe). A ovo Ja, i jedino ovo Ja, objavljuje se samome sebi i drugima kao Samosvijest.«¹³

U psihoanalitičkoj terapiji ne postoji moment volje zato što se podrazumijeva da se subjekt ne želi promijeniti, no Lacan i sam upućuje na to da se subjekt želi vratiti na prijašnje stanje ugone. Stoga, želi li se subjekt vratiti na stanje ugone već podrazumijeva neku vrstu želje za promjenom, a to što subjekt više ne osjeća ugonu u trenutnom stanju samo je po sebi već odraz promjene. Subjekt koji nikad ne može imati potpuno znanje o sebi dolazi do toga da se želi vratiti na prijašnje stanje, no taj se povratak nikako ne može dogoditi jer se svijest uvijek kreće naprijed, to jest mijenja se. Zbog toga postoji ambivalentnost *jouissancea* – jer ipak je to i vrsta boli – subjekt se ne želi promijeniti, ali i razumije kako nije moguće održanje postojećeg stanja. Nadalje, kao samosvijest koja teži k ugonu i koja pokušava razumjeti samu sebe naslućuje kako ona kao takva nije prihvatljiva samoj sebi, a nije ni društveno prihvatljiva, što ukazuje na promjenu kao jedino rješenje. Zbog toga što, banalno rečeno, u svakom aspektu života mora slijediti prilagodba na nove uvjete, a u ovom slučaju radi se o prilagodbi samome sebi, jedina mogućnost je dijalektičko kretanje između sebe i svijeta te sebe i sebe, što podrazumijeva promjenu.

Volja

Prema Kojèveu, pozicija iz koje se događa promjena je voluntaristička – volja pokreće – što je u suprotnosti s lacanovskom psihoterapijom čija je pretpostavka da je subjekt uvijek u krivu, dok analitičar igra ulogu eksternalizirane samosvijesti, odnosno prenesene žudnje i u potrazi za znanjem,

majeutički odgonetava subjektovu osobnost. Terapeut ima funkciju Sokrata, pitanjima, p(r)obuđuje subjekta, koji kao i mnogi Sokratovi sugovornici, ali i Sokrat sam, na kraju zaključuju kako ne posjeduje znanje, nego je uvijek u potrazi za znanjem i to za znanjem koje se nalazi unutar samoga čovjeka. Zadaća je psihoanalitičara prepoznati nesvjesno i naučiti subjekta razlikovati nesvjesno od svjesnoga. Nesvjesno je subjektu izravno nedostupno, nespoznatljivo, no odnos između svjesnog i nesvjesnog dvostrani je proces, dakle, nesvjesno utječe na svjesno, no i svijest utječe na nesvjesno jer u suprotnom ne bi postojala mogućnost liječenja. Dakako, nesvjesno u većoj mjeri utječe na svjesno nego obrnuto. Usredotočujući se na ono prošlo u procesu autorefleksije, dakle u procesu pokušavanja spoznavanja svjesnog i nesvjesnog, svijest samu sebe promatra kao gotov čin, ali samosvijest nikad ne može biti završena. Govoreći o razvitku samosvijesti i problematici samospoznaje Hegel piše:

»Zbog toga prethodno kretanje stupa za nas nasuprot novome obliku jer je ovaj oblik po sebi iz njega niknuo, moment, dakle, iz kojeg taj oblik proizlazi jest za nj nužan; tome pak novom obliku taj moment izgleda kao nešto na što se naišlo jer on nema nikakve svijesti o svome porijeklu, niti o tome da taj moment predstavlja njegovu bit.«¹⁴

Samosvijest ne razumije prošlost kao dio sebe, kao stupanj vlastitog razvitka, ne obraća pozornost na *nužnost* prethodnih stanja samosvijesti same. Proces samospoznavanja uvijek je procesualan, iako se svijest uvijek bavi onim gotovim, ona nikada ne može biti dovršena, nego u procesu spoznavanja ona se odnosi prema sebi kao predmetu i uvijek se ponovno realizira kao samosvijest jednako kao što se odnosi prema Drugome što također formira subjekta. Nedovršenost se očituje u budućnosti jer subjekt u trenutku samospoznavanja omogućuje daljnji razvitak samosvijesti za koju je u protoku vremena ono prijašnje nedovršeno. Konceptija identiteta uključuje i ono nesvjesno, koje je ujedno na posredan i neposredan način dio cjelokupne ličnosti koja je nužno dinamična i u odnosu sa stvarnošću koja je mjesto Drugoga. U njemačkom idealizmu stvarnost nije ništa drugo do sama samosvijest koja procesuirala stvarnost. Ja je jedinstvo jastva i stvarnosti. Nesvjesno kao vrsta od svijesti izvanjske instance formira identitet jer nije samo Ja, odnosno jezikom psihoanalize rečeno ego, jedina instanca osobnosti, radi toga je naglasak na nesvjesnome. Samosvijest nije jednaka identitetu subjekta, nego Ja koje misli svoje Ja. U Fichteovoj filozofiji Ja uzima sebe za objekt i iz te relacije izvodi se Apsolutno Ja (kao samosvijest, koja je ujedno i pojedinačno, konačno biće) i Ne-ja (ono suprotstavljeno Ja). Ja postavlja bilo koji predmet i na taj način taj predmet postaje ovisan o Ja, o kojem god predmetu da je riječ. Ja sebe uvijek postavlja u odnos s Ne-ja. Ja, odnosno subjekt sam, iz Fichteove pozicije slobode, sebe određuje, ali dijalektički – u odnosu s Ne-ja, dakle u odnosu sa samim sobom i s vanjskim svijetom.

»Život je identitet sa samim sobom, ili, kako kaže Hegel, posuđujući Fichteovu frazu, jednakosti sa samim sobom. No, kako je i samo jastvo jastvo, ta jednakost je ujedno i razlika između sebe i sebstva. Njegovo je biće pokret kroz koji se postavlja kao ono drugo od sebe kako bi postao

12

Sigmund Freud, *The Psychopathology of Everyday Life*, preveo Abraham Arden Brill, Digireads, Stilwell (KS) 2005., str. 51.

13

Alexandre Kojève, *Kako čitati Hegela*, preveo Anđelko Habazin, Veselin Masleša, Sarajevo 1964., str. 11.

14

Georg Vilhelm Fridrih Hegel [Georg Wilhelm Friedrich Hegel], *Fenomenologija duha*, preveo Nikola M. Popović, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1974., str. 218–219.

jastvo. U obliku koji je još uvijek neposredan, to biće jastva jest univerzalni život, jastvo samo u sebi; ali u svom odrazu, to je jastvo za sebe, to jest, samosvijest.«¹⁵

Zbog toga se subjekt u terapiji okreće na nesvjesno kao Ne-ja, kao Ja-ne-ja, koje djeluje kao očudenje te na taj način započinje mijenu na način određivanja sebe. No sam postupak određivanja nije spontan ili nužan, nego ima svoj izvor.

»Zatim bi opet djelatnost određivanja Ja pomoću samoga sebe bila uvjetovana poticajem: bez poticaja nema samoodređivanja.«¹⁶

Moja je volja da ja samog sebe odredim, da samog sebe postavim, volja je taj temeljni poticaj. Dakle, za promjenu samoga sebe potreban je poticaj na autorefleksiju, a onda i na samopostavljanje koje proizlazi iz volje. Volja nije apstraktno stanje duha ili samosvijesti koje djeluje isključivo unutar nje same, nego praktična i praktička intencionalnost koju samosvijest ostvaruje u odnosu na vanjski svijet. Pod voljom mislim potenciju, mogućnost, Kantovu slobodu – mogućnost započinjanja novog kauzalnog lanca. Govoreći o životu samosvijesti Hegel piše:

»Samosvijest se dakle baca u život i izvodi čistu individualnost, u kojoj nastupa. Ona sebi svoju sreću manje stvara, nego ju neposredno uzima i uživa. (...) Element, u kojem žudnja i njezin predmet postoje međusobno i samostalno, jest živi *opstanak*; užitak žudnje ukida taj opstanak, ukoliko on pripada njezinu predmetu.«¹⁷

Za samosvijest je, dakle, primarno iskustvo, njeno vlastito iskustvo koje se realizira u praksi jer samosvijest se može ostvariti jedino posredovanjem Drugoga jer ju ono Drugo od nje same potvrđuje. Postojanje Drugoga ujedno uvjetuje i to Drugo, ne samo subjekta, bilo ono jednostavan empirijski predmet koji je predmet žudnje ili druga samosvijest. Jednako kao što predmet žudnje konstituira svijest, vrijedi i obrnuto jer u ovom slučaju također vrijedi Kantov kopernikanski obrat: u praktičnom životu subjekta potreban je objekt – svijest u procesu fiksacije za neki predmet legitimira taj predmet. Naglasak stavljam na percepciju kao temeljnu funkciju života, kao osnovne radnje svijesti, početne točke teorijski i praktično – upravo se tu očituje intencionalnost svijesti koja sama sebi određuje predmet svojega mišljenja. Ako se može odrediti predmet vlastitog mišljenja onda taj predmet u obliku predodžbe postaje dijelom te svijesti te prema tome se barem dijelom može kontrolirati unutarnje stanje samosvijesti.

Determinizam

Iako je subjekt u krivu, iako ne može spoznati nesvjesno i doći do apsolutnog znanja o sebi, i u psihoanalitičkoj terapiji poboljšanje dolazi upravo zbog mehanizama koji se nalaze unutar samog subjekta, ali pojmљeno je kao deterministički proces u kojem je subjekt nešto pasivno, tj. bez mogućnosti slobodnog djelovanja na samoga sebe psihoanalitičar je samo poticaj na autorefleksiju. Ono što Hegel, Fichte i Kojève nazivaju voljom u psihoanalizi pojmљeno je kao refleks. Ako se psihoanalitička terapija promatra kao isključivo kao skup uzročno-posljedičnih relacija onda je to jedan zatvoreni sustav izvan kojega čovjek ne može izaći, pretpostavlja vrstu neslobode, odnosno nužnosti. Fichte, govoreći o dvije oprečne pozicije slobode i pozicije nužnosti, navodi:

»Koje od oba mišljenja da prihvatim? Jesam li slobodan i samostalan, ili sam po sebi nijesam ništa i samo pojava tuđe sile? (...) Ja nikada ne mogu postati svjestan ni vanjskih sila, koje me određuju u sistemu opće nužnosti, ni svoje vlastite sile, kojom ja u sistemu slobode određujem

samoga sebe. Kojegod ja mišljenje prema tome prihvatio od ta dva, prihvatit ću ga uvijek upravo zato, što ga prosto prihvaćam.«¹⁸

U povijesti filozofije, nakon njemačkog idealizma i razdoblja dobivanja političkih sloboda u Europi, početkom 20. st. dolazi do nove racionalnosti u kontekstu znanstvenih otkrića koja neposredno formiraju nove discipline poput psihoanalize i analitičke filozofije logičkog pozitivizma, koje izuzimaju sve apstraktne pojmove poput umjetnosti, slobode, pravednosti i sl.,¹⁹ pokušavajući postati meta/formalnim znanostima ili u slučaju psihoanalize empirijskom znanošću.

»Ovo je pitanje od presudnog značaja jer se Freud vidio prije svega kao pionirski znanstvenik, i u više navrata tvrdio da je značaj psihoanalize u tome što je ona nova znanost, koja uključuje novu znanstvenu metodu bavljenja umom i mentalnim bolestima. Osim toga, nema sumnje da je to oduvijek bila glavna privlačnost teorije za većinu njezinih zagovornika – na prvi pogled, ona izgleda kao da nije samo znanstvena teorija, nego nevjerovatno snažna teorija sa sposobnošću da se prilagodi i objasni svaki mogući oblik ljudskog ponašanja.«²⁰

Pretenzija psihoanalize na znanstvenost u konačnici nije naišla na odobravanje jer psihologija načelno odbacuje psihoanalizu, dok Kuhnova demarkacija znanosti pokazuje da psihoanaliza uopće ne zadovoljava kriterije znanosti,²¹ a ni prema Popperovu načelu opovrgljivosti nije znanost. S druge strane, neuroznanost koja nastoji empirijskim putem tražiti sigurne činjenice još nije odgovorila na pitanje slobodne volje, tj. još nije u mogućnosti razumjeti, a pritom ne mislim da je filozofija dala konačan odgovor, niti da je to moguće unutar same filozofije, no za sad je njena metoda bliže razumijevanju od znanstvenog redukcionističkog pristupa. Postoje razni eksperimenti, poput Libetovih,²² koji ukazuju na nepostojanje slobodne volje iz perspektive bliske psihoanalizi po pitanju mjesta neslobode – nesvjesnog. Neuroznanost je pokazala kako nesvjesno postoji i empirijski te pokušala, zaključivši da

15

Jean Hyppolite, *Genesis and Structure of Hegel's Phenomenology of Spirit*, preveli Samuel Cherniak, John Heckman, Northwestern University Press, Evanston 1974., str. 152.

16

Johann Gottlieb Fichte, *Osnova cjelokupne nauke o znanosti*, preveo Viktor D. Sonnenfeld, Naprijed, Zagreb 1974., str. 151.

17

G. V. F. Hegel [G. W. F. Hegel], *Fenomenologija duha*, str. 233.

18

Johann Gottlieb Fichte, »Određenje čovjeka«, u: *Odabrane filozofske rasprave*, preveo Viktor D. Sonnenfeld, Kultura, Zagreb 1956., str. 37.

19

Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, preveo Gajo Petrović, Veselin Masleša, Sarajevo 1960., str. 189.

20

Stephen P. Thornton, »Sigmund Freud«, *The Internet Encyclopedia of Philosophy*. Dostupno na: <https://www.iep.utm.edu/freud/#SH7a> (pristupljeno: 20. 3. 2019.).

21

Jedino fizika od svih disciplina u potpunosti zadovoljava svih pet Kuhnovih kriterija znanosti, što je problematično, no zbog tog »najznanstvenijeg« pristupa javlja se i tendencija svođenja drugih znanosti na fiziku.

22

Fiziolog i psiholog Benjamin Libet mjerio je moždane valove u mozgu ispitanika EEG-om i pokazao da nesvjesni procesi u mozgu prethode svjesnoj odluci ispitanika, sugerirajući da su nesvjesni procesi u mozgu pravi pokretač voljnih činova, a slobodna volja stoga ne sudjeluje u njihovoj inicijaciji. U eksperimentu je od sudionika bilo traženo da naprave jednostavan i već određen pokret, ali u trenutku odabranom po svojoj volji. Bilo im je rečeno da dopuste »želji za pomicanjem«, da dođe spontano. Izmjerena aktivnost mozga sugerira da nesvjesna odluka ispitanika prethodi svjesnom izboru 5–10 sekundi. Eksperiment dovodi u pitanje mogućnosti svjesnog, slobodnog odabira jer ako su nesvjesni procesi u mozgu već poduzeli korake za pokretanje akcije prije nego što je svijest svjesna bilo kakve želje za njezinom izvedbom, uzročna uloga svijesti u volji je gotovo eliminirana, prema toj interpretaciji.

slobodna volja ne postoji, dodatno radikalizirati determinističko određenje čovjeka, dok je filozofija odbacila takva tumačenja.²³ Ti eksperimenti ukazuju na mehanicističko poimanje čovjeka i svođenje svijesti i nesvjesnog na biokemijske procese jer je nesvjesno ono koje kontrolira svjesnu instancu subjekta, pri čemu on postaje skup automatiziranih procesa koji funkcioniraju na isti način kao i ostatak prirode.

»Konačno, i najopćenitije, što nam znanost (ili možda još važnije, smjer znanstvenog razvoja) govori o cjelokupnoj strukturi svemira – da je to jedan jednostavan sustav koji je upravljan na temeljnoj razini jednim jedinstvenim skupom općih zakona, ili da je riječ o spoju međusobno povezanih, ali zasebnih, međusobno nesvodivih načela.«²⁴

Znanost nastoji svesti čovjeka na zakone fizike, na jedan sustav u kojemu nema mogućnosti autonomne i svjesne, namjerne promjene. Redukcionizam znanosti i scijentizam u modernom dobu tehnološkog napretka lako se proširuju na samog čovjeka, no reduciranje čovjeka na dobro uštimanu mašinu ili biheviorističkim pristupom objašnjen kao isključivo određenim i uvjetovanim svojom okolinom u konačnici ne uspijeva predvidjeti ljudsko ponašanje (psihologija, ekonomija). Psihoanaliza je zaglibila između znanosti i filozofije, znanost ju odbacuje, a dijelom i filozofija. Ona u okvirima znanosti ostaje pseudoznanost, a filozofsku tradiciju koja joj je bliska odbacuje. Iako je psihoanaliza nastala Freudovim empirijskim opažanjem simptoma na pacijentima te prošla kroz revidiranje od strane frankfurtske škole, Lacana pa sve do feminističke kritike – i dalje nije jasan njezin status kao discipline. No nije psihoanaliza sa stajališta znanosti osporavana samo kao teorija, nego i kao terapija, zbog sličnih rezultata oporavljanja pacijenata psihoanalize i pacijenata koji se spontano oporave.²⁵

»Lacan upućuje na mogućnost radikaliziranja ili revolucioniziranja znanosti, kao što je uobičajeno razumljeno, uvođenjem psihoanalitičkih pojmova u njih – na način pomicanja granica znanosti na takav način da redefiniraju predmete znanstvenog istraživanja. Umjesto tvrdnja nekih, da je psihoanaliza osuđena da zauvijek ostane izvan granica polja znanosti, Lacanova je poanta da znanost još nije dorasla zadatku psihoanalize.«²⁶

Lacan to tvrdi prije Libetovih eksperimenata²⁷ i pitanje je kako bi reagirao na zaključke o nepostojanju slobodne volje. No nije jasno kako bi znanost, koja funkcionira kao organizirana cjelina, a ujedno je i isključiva, mogla prihvatiti psihoanalizu. To je druga strana razmeđe psihoanalize sa znanošću. Znanost je uistinu došla do polja psihoanalize, no psihoanaliza nije ušla u polje znanosti i uzdrmla je. Smatram kako je upravo zadaća psihoanalize da bude izazovom za znanost, dok sličan odnos ima i s filozofijom. Smatram kako je izuzetno važno ustrajati u psihoanalizi kao vrsti subverzivne i izazovne discipline, a ne kao determinističke – slične znanosti.

Zaključak

Polemika zadobiva i širi etički kontekst u kontekstu slobodne volje jer odreći se slobodne volje praktično nije moguće, čak prema tome determinirani smo baš slobodnom voljom. Svijet apsolutne slobode ne postoji, determinirani smo fizikalnim zakonima, prirodom, no Hegel, na tragu Fichtea, razlikuje zakone²⁸ prirode koji djeluju sami po vlastitom kriteriju, koji su univerzalni i uvijek važeći, dakle sve ono što pripada zakonima prirode se kreće jedino prema nužnosti. Drugi način djelovanja je slobodan i pripada isključivo čovjeku. Čovjek sam konstruira svijet i ima mogućnost slobodnog djelovanja, ali ujedno je uvjetovan zakonima prirode. Čovjek se može prepustiti i dozvo-

liti da ga vanjski svijet determinira, ali imperativ bi trebao biti da barem ima mogućnost, potenciju biti slobodan. Taj je moment kojeg u psihoanalizi nema, a podrazumijeva dijalektičko kretanje između slobode i nužnosti. Drugim riječima: isključivo determinističkom svijetu uvijek ostajemo samo produktima žudnji Drugih, samo zrcalni odraz vanjskoga svijeta. Mi se ne možemo od njih odvojiti jer prema tome ne postoji ništa istinski naše (subjektovo). Pri tom ne mislim na bit bića, neko metafizičko svojstvo čovjeka njemu samome inherentno, nego na produkt samosvijesti koja otkriva nešto novo što onda pripada isključivo tom subjektu. Na koji način, osim slobodnom voljom, voljnim činom diferencirati između onoga izvanjskoga koje je pounutreno u subjektu i onoga što subjekt zaista želi? Pronalaženje vlastitih želja u psihoanalizi nije pojmljeno kao čin slobodne volje koje mu omogućuje odrješenje od drugih nametnutih ciljeva/žudnji/želja, niti kao mogućnost voljnog ozdravljenja.

S obzirom na to može se zaključiti da je na nama samima da odlučimo, prihvaćamo li i volju kao izvor promjene. Neovisno o metodološkim koncepcijama, praktična primjena terapije zasad ostaje nepromijenjena. To je teorijski okvir koji u analogiji s psihoanalizom pretpostavlja moment volje koji postoji u subjektu ili je pak psihoanalitičar instanca eksternalizirane subjektove volje. Volja u ovoj interpretaciji nikako nije dovoljna za to da bi se subjekt promijenio, nego je početna točka – izvedena iz filozofske tradicije koja pretihodi psihoanalizi – iz koje proizlazi psihoanalitička terapija koja je metoda u osvještavanju subjekta. Ostvariti svoje ciljeve i želje znači ostvariti ih unutar društva, u odnosu na Drugoga, ali ujedno se nemoguće ostvariti, jednako kao što subjekt nikad neće doći do apsolutnog znanja o sebi, neće se niti ostvariti, postići sve svoje ciljeve. Ozbiljenje je moguće, no ono započinje novi krug.²⁹ Dakle, subjekt nikad ne može završiti terapiju, može se odriješiti psihoanalitičara, ali svaka je samosvijest uvijek, ili bi barem imperativ trebao biti da bude, u procesu terapije i ozdravljenja, u procesu samospoznavanja i u traženju vlastitih želja.

23

Markus E. Schlosser, »The neuroscientific study of free will: A diagnosis of the controversy«, *Synthese* 191 (2014) 2, str. 245–262, str. 248.

24

John Worrall, »Science, Philosophy of«, u: Edward Craig (ur.), *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, New York 1998., str. 945.

25

S. P. Thornton, »Sigmund Freud«.

26

Bruce Fink, *The Lacanian Subject: Between Language and Jouissance*, Princeton University Press, Princeton 1995., str. XIV.

27

Libet je rezultate istraživanja objavio 1985., a Lacan je umro 1981.

28

Usp. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*. S Hegelovim vlastoručnim marginama u njegovu priručnom primjerku Filozofije prava, preveo Danko Grlić, Veselin Masleša, Sarajevo 1964., str. 10.

29

Jednako kao i žudnja, u trenutku ispunjenja neke želje ona prestaje biti, te mora nastati nova.

Štefanija Kožić

Psychoanalysis: Will to Change

Abstract

The paper examines psychoanalysis in the context of German idealism and science, the position of free will and determinism. It deals with further consequences of psychoanalysis concerning determinism as its component, and its position regarding philosophy. The ways and possibilities of the change of subject are discussed, i.e. how the subject, according to psychoanalysis, does not want to change but maintains the state of previous pleasure. The goal of therapy is to direct a subject to their unconscious, which leads to self-reflection. This knowledge, which subject receives by reflection, is always in the phase of reconstruction and can never come to an end and lead to absolute knowledge. Knowledge and the whole personality are in a constant change within the subject, but also dialectically related to the outside world. From the position of classical German idealism, the moment of will is considered as a possible starting point of freedom in the change of subject, thus far not taken into account by the psychoanalysis.

Key words

knowledge, will, therapy, unconscious, determinism, Jacques Lacan, Sigmund Freud, Johann Gottlieb Fichte, Georg Wilhelm Friedrich Hegel